

تحلیل اندیشه‌های مدرنیسم بر روند شکل‌گیری و تغییر خیابان‌های شهری ایران و ازبکستان* مطالعه موردی شهر تهران و تاشکند

نازنین اسلامی^۱، فریا البرزی^۲ ** (نویسنده مسئول)، حسین سلطان‌زاده^۳

^۱ پژوهشگر دکتری، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.
^۲ استادیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.
^۳ استاد، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

(تاریخ دریافت: ۹۸/۱۱/۲۴ تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۳/۰۲)

چکیده

دوره زمامداری قاجار در ایران مصادف با انقلاب صنعتی غرب در قرن نوزدهم است که عامل مهمی در تحولات معماری و شهرسازی مدرن و معاصر است. بدین معنا که دوره قاجار حلقه واسطه گذشته سنتی با آینده مدرن ایران است و زمینه پیدایش دگرگونی‌های دو دهه پهلوی اول را فراهم می‌سازد. همچنین در این دوران در ازبکستان نیز تحولات بسیاری تحت فرآیندهای مدرنیزاسیون شوروی صورت می‌گیرند. هدف از پژوهش حاضر تبیین نقش جریان‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی نوگرا و نحوه تأثیرگذاری آن‌ها بر تحولات خیابان‌های ایران و ازبکستان در دوره قاجار و پهلوی اول می‌باشد تا به این سوالات پاسخ داده شود: آیا جریانات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی نوگرا در کشورهای ایران و ازبکستان بر روند شکل‌گیری و تغییر خیابان‌ها در این دو کشور تأثیرگذار بوده‌اند؟ تحولات شهرسازی ایران و ازبکستان در دوره قاجار و پهلوی اول دارای چه ساختار، ماهیت و جنبه‌های متفاوت و مشابه بوده‌اند؟ این پژوهش به صورت تاریخی-تطبیقی و با رویکردی کیفی به کمک مطالعات اسنادی صورت گرفته است که از روش تحقیق تاریخی-تفسیری در بخش گردآوری مبانی نظری تاریخی و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی در زمینه تحلیل و مقایسه تحولات شهرسازی طراحی خیابان‌های شهری تهران و تاشکند استفاده شده است. جامعه آماری شامل تمام خیابان‌هایی هستند که در دوره قاجار و پهلوی اول تحت تأثیر اندیشه‌های مدرنیسم دستخوش تغییرات کالبدی و عملکردی شدند و جامعه نمونه شامل آن تعداد از خیابان‌هایی می‌باشند که در بازه زمانی مشابه قرارداد شده‌اند و از نظر سیر تحولات کالبدی، عملکردی و عینی دارای شباهت‌هایی می‌باشند. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهند که اندیشه‌های مدرنیسم در هر دو کشور در ابعاد عینی، عملکردی و کالبدی تجلی یافته‌اند و مولفه‌های کالبدی تأثیرپذیری پررنگ‌تری نسبت به دیگر مولفه‌ها داشته‌اند. در هر دو کشور طراحی خیابان‌ها به شیوه‌های نوین با مولفه‌هایی نظیر همجواری کاربری‌های گوناگون اطراف خیابان، افزایش نفوذپذیری و شفافیت بصری در جداره خیابان‌ها و شبکه منظم شطرنجی خیابان‌ها به طور مشابه تجلی پیدا کرده‌اند.

واژگان کلیدی: شهرسازی معاصر ایران (دوره قاجار و پهلوی اول)، شهرسازی معاصر ازبکستان (۱۹۴۰-۱۸۷۰ م)، مدرنیسم شوروی، تهران، تاشکند.

قاجار) تحولاتی به وقوع پیوست که باعث جدایی همیشگی این مناطق از قلمرو ایران شد. این امر، بخشی ناشی از تحولات داخلی بود و بخشی دیگر به تحولات جهانی در قرن نوزدهم و گسترش نفوذ و قدرت روسیه و به دنبال آن تضعیف حکومت مرکزی ایران مربوط می‌شد. سرانجام در ۲۱ سپتامبر سال ۱۸۸۱ م. (۱۲۶۰ ه.ش.) پیمان آخال^۱ میان امپراتوری روسیه و سلسله قاجار ایران برای تعیین مرزهای دو کشور در مناطق ترکمن‌نشین شرق دریای خزر بسته شد و این پیمان به اشغال خوارزم به دست روسیه تزاری رسمیت بخشید. در نتیجه شهر تاشکند توسط روس‌ها تسخیر شد و به‌عنوان یک مرکز نظامی، سیاسی و اقتصادی برای ترکستان روسی درآمد. بدین ترتیب طی هفتاد سال سلطه نظام سوسیالیستی اتحاد شوروی، دولت مرکزی، مدیریت و اجرای کلیه فعالیت‌های فرهنگی، هنری و شهرسازی را در سراسر این امپراتوری وسیع در اختیار و انحصار داشت (وفایی، ۱۳۸۸: ۵۳). با توجه به مطالب ذکر شده هدف از پژوهش حاضر با توجه به فرارگیری کشور ایران و ازبکستان در یک حوزه تاریخی و جغرافیایی و با توجه به پیشینه سرزمین ایران و داشتن ریشه‌های غنی فرهنگی و تاریخی مشترک میان آن دو (بدری، ۱۳۹۱: ۲۳) این گونه تبیین شده است که با طرح مطالعه تطبیقی، تاثیر جریان‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی نوگرای حاکم بر این جوامع را بر چگونگی تحولات شهرسازی ایران و ازبکستان در دوره قاجار و پهلوی اول مورد بررسی قرار دهد. در نتیجه، شناخت چگونگی ورود و شکل‌گیری رویکردهای نوگرایانه طراحی شهری و نحوه تاثیرگذاری آن‌ها بر شیوه‌های طراحی خیابان‌های شهری در تهران و تاشکند از اهداف این پژوهش می‌باشند تا به این سوالات پاسخ داده شود: آیا جریانات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی نوگرا در کشورهای ایران و ازبکستان بر روند شکل‌گیری و تغییر خیابان‌ها در این دو کشور تاثیرگذار بوده‌اند؟ تحولات شهرسازی (عرصه طراحی و اجرایی خیابان‌ها) ایران و ازبکستان در دوره قاجار و پهلوی اول دارای چه ساختار و ماهیتی بوده‌اند و وجوه تفاوت و شباهت‌ها در طراحی خیابان‌های شهری ایران و ازبکستان چگونه بوده‌اند؟ در این راستا به بررسی جامعه نمونه که شامل سه خیابان لاله‌زار، خیابان پهلوی (ولیعصر) و خیابان علاالدوله (فردوسی) تهران که در دوره قاجار و پهلوی اول در فاصله سال‌های ۱۳۲۰-۱۲۵۰ ه.ش. در ایران دستخوش تحولات نوگرایانه شدند (به دلیل تشابه در بازه زمانی سال‌های ساخت و نیز تشابه در زمینه تحولات نوگرایانه در عرصه ویژگی‌های عینی، کالبدی و عملکردی که سه دسته از مولفه‌های نوین طراحی خیابان‌های شهری در تحقیق می‌باشند) با سه نمونه از خیابان‌های منتخب شهر تاشکند ازبکستان شامل خیابان علیشیر نوایی^۲، خیابان بابور^۳ و خیابان امیر تیمور^۴ که در فاصله زمانی سال‌های ۱۹۴۰-۱۸۷۰ م. دستخوش تحولات نوگرایانه در زمینه طراحی و تغییرات شهری شدند، مورد مطالعه و قیاس تطبیقی قرار گرفته‌اند تا در عین بررسی جریانات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی نوگرا، چگونگی بازتاب این ویژگی‌های

شهرنشینی در سرزمین ایران، پیشینه‌ای به قدمت تمدن آن دارد و الگوهای سکنی‌گزینی - به گونه‌ای که امروز با نام شهر از آن یاد می‌شود - به شکل‌های خاص مطرح بوده و دو دوره طولانی و البته متفاوت پیش از اسلام و دوران بعد از اسلام، علاوه بر شرایط جغرافیایی و ویژگی‌های طبیعی، متأثر از شرایطی دیگر نظیر نظام تولید، نفوذ بیگانگان، نظام‌های حاکم، ظهور و تاثیر اندیشه و تمدن جدید و مهم‌تر از همه ساختار اجتماعی و اقتصادی بوده است. تحولات شهرسازی در دوره قاجار و پهلوی اول و تغییرات آن نسبت به همه دوره‌های قبلی، تحولی انقلاب‌گونه بوده است. توسعه تهران قاجاری با انهدام و تخریب بافت گذشته انجام نگرفت و چنانچه تغییرات و تخریبی همچون برج و باروها صورت گرفت، همانند آن را با مقیاس جدید و متناسب با نیازهای تازه ساختند. اما این اتفاق در دوره پهلوی اول، علاوه بر اینکه بافتی مدرن و تازه و نه در پی گذشته قاجاری آن به وجود آورد، با قاطعیت، ویرانگری بافت کهنه را در دستور کار خود قرارداد (کیانی، ۱۳۸۳: ۱۷۴-۱۷۳). بدین ترتیب تحولات ایران در اواخر دوره قاجار و پهلوی اول (۱۳۲۰-۱۲۵۰ ه.ش.) در زمینه‌های گوناگون مورد نقد جدی است. بدین ترتیب می‌توان اذعان داشت نوگرایی یکی از مهم‌ترین و تاثیرگذارترین جریان‌ها در جوامع امروزی به‌شمار می‌رود که تاثیرات زیادی بر تحولات جوامع انسانی بر جای گذاشته است. نوگرایی علاوه بر عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی، بر معماری و شهرسازی معاصر جهان و به‌ویژه کشورهای اسلامی تاثیرگذار بوده است. دوران زمامداری سلسله قاجار را می‌توان یکی از مهم‌ترین دوران‌ها در ورود جریان‌های نوگرا به ایران برشمرد (مهدوی نژاد و منصوری مجومرد، ۱۳۹۴: ۱۹). تا پیش از دوره قاجار، سیمای شهرهای ایران، فضای شهری و نیز ارتباط و ترکیب معماری با شهرسازی به‌طور معین و مشخص - به‌جز مواردی نادر - به گونه‌ای متفاوت با امروز بود، بدین معنی که دیوارها و جداره‌های شهر را به‌طور عمده سطوح بدون روزن و پنجره تشکیل می‌دادند که به‌جهت فرهنگی کاملاً حوزه مسکونی را از شهر جدا می‌ساختند. اما در دوره قاجار بین معماری با فضای شهری، یعنی خیابان، اولین ارتباط‌های کالبدی صورت می‌گیرد و در واقع ارتباط فضای شهر با ساختمان‌های اصلی و عمومی شهر نظیر مساجد کم‌کم به حوزه‌های صنفی و تجاری نیز راه می‌یابد (ذکاوت، ۱۳۷۴: ۱۳۶). در همین زمان در سرزمین ماوراءالنهر و ترکستان که امروزه به آسیای مرکزی معروف شده است و از گذشته‌های دور جزئی از قلمرو اصلی ایران بوده است (ویلبور و گل‌مبک، ۱۳۷۴: ۱۶۷) نیز تحولات این چنینی به چشم می‌خورند. بسیاری از قلمروهای آسیای مرکزی، به ویژه نواحی خراسان بزرگ و ماوراءالنهر (کشورهای ازبکستان، ترکمنستان و تاجیکستان کنونی)، همواره جز سرزمین‌های ایران محسوب می‌شدند؛ یا دست کم تابع حکومت مرکزی بودند. اما در سده نوزدهم میلادی (اواخر دوره

تبیین تاثیر اندیشه‌های مدرنیسم بر روند شکل‌گیری و تغییر خیابان‌های شهری ایران و ازبکستان در دوره قاجار و پهلوی اول می‌باشد. بدین ترتیب در گام اول، به منظور استخراج داده‌ها و طبقه‌بندی مطالعات در راستای شناسایی جریان‌های فکری، سیاسی و اجتماعی نوگرایانه تاثیر گذار بر طراحی خیابان‌های شهری ایران و ازبکستان، از اسناد و مدارک معتبری از جمله کتب، مقالات و گزارش‌ها بهره برده شده است تا از طریق مطالعات اسنادی، به جمع‌آوری مبانی نظری تحقیق در ابعاد تاریخی، معماری و شهرسازی اقدام شود. در گام دوم، پس از استخراج ویژگی‌ها و مولفه‌های نوین طراحی خیابان‌های شهری در ایران و ازبکستان به واسطه جامعه آماری ایران و ازبکستان (بررسی تحولات سه نمونه از خیابان‌ها در ایران بین سال‌های ۱۳۲۰-۱۲۵۰ ه.ش. به‌عنوان مبنای شناخت ویژگی‌ها و مولفه‌های نوین طراحی شهری و بررسی تحولات سه نمونه از خیابان‌های منتخب در ازبکستان بین سال‌های ۱۹۴۰-۱۸۷۰ م.) از طریق تحلیل نمونه‌ها به بررسی تاثیر متغیر مستقل تحقیق، یعنی جریان‌ات فرهنگی، سیاسی و اجتماعی نوگرایانه بر متغیر وابسته، یعنی تحولات و تغییرات طراحی خیابان‌های شهری در ایران و ازبکستان در دوره قاجار و پهلوی اول پرداخته خواهد شد و در نهایت با شناسایی ویژگی‌ها و مولفه‌های نوین طراحی خیابان‌های شهری در ایران و ازبکستان در دوره قاجار و پهلوی اول، نتایج به‌دست آمده به‌صورت تطبیقی مورد تحلیل قرار گرفته خواهند شد.

نوگرایانه در طراحی خیابان‌های شهری ایران و ازبکستان و وجوه تفاوت و شباهت‌های آن‌ها شناسایی شوند.

پیشینه پژوهش

تحقیقات فراوانی در راستای بررسی ویژگی‌های معماری و شهرسازی تاریخی ایران و ازبکستان به ویژه زمانی که کشورهای آسیای مرکزی جز قلمرو ایران محسوب می‌شدند (تا سال ۱۲۶۰ ه.ش.) صورت گرفته‌اند. اما می‌توان این‌گونه اذعان داشت که بعد از جدایی این مناطق از ایران و به زیر سلطه شوروی درآمدن این مناطق، پژوهشی که به‌طور ویژه به بررسی تاثیر اندیشه‌های مدرنیسم بر روند شکل‌گیری و تغییر خیابان‌های شهری ایران و ازبکستان در دوره قاجار و پهلوی اول پردازد، صورت نگرفته است. بدین ترتیب در جهت دستیابی به اهداف پژوهش؛ کتب، مقالات و گزارش‌هایی که مهم‌ترین آن‌ها در جدول ۱ نشان داده شده‌اند، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

روش تحقیق

این پژوهش بر اساس هدف، پژوهش نظری با رویکرد کیفی است که در دو گام مختلف، از طریق روش تحقیق تفسیری- تاریخی در بعد موضوعات تاریخی که بر موضوعات معماری نیز تاثیر گذار است و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی در بعد تحلیل نمونه خیابان‌های منتخب و در نهایت به‌صورت تاریخی- تطبیقی انجام شده است. این پژوهش در جست‌وجوی

جدول شماره ۱: پیشینه پژوهشی تحقیق

بعد	نوع	نام	سال	عنوان	توضیحات
معماری ایران	کتاب	بانی مسعود	۱۳۸۸	معماری معاصر ایران	نحوه مواجهه ایرانیان با تغییرات جدید و تاثیر آن در معماری و شهرسازی ایران، از دوره قاجار تا سه دهه بعد از انقلاب اسلامی
	کتاب	کیانی	۱۳۸۳	معماری دوره پهلوی اول	شناخت دگرگونی‌های ایجاد شده بر مبنای اندیشه‌ها و روش‌های تغییر شکل یافته در معماری و شهرسازی دوره پهلوی اول
	کتاب	مختاری طالقانی	۱۳۹۰	میراث معماری مدرن ایران	ارزیابی عملکرد معماری مدرن در ایران و تحولات معماری در دهه‌های اخیر
شهرسازی ایران	کتاب	خلیلی خو	۱۳۷۳	توسعه و نوسازی ایران در دوره رضا شاه	بررسی تاریخ ورود و گسترش مظاهر تمدن جدید اروپا به ایران و توسعه تحولات ایران در دوره پهلوی اول
	مقاله	حبیبی	۱۳۷۸	مکتب اصفهان، دولت قاجار و سبک تهران	شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در دوره قاجار و پهلوی اول
معماری ازبکستان	کتاب	Abazov	۲۰۰۷	Culture and Customs of the Central Asian Republics	بررسی شیوه‌های تحول هنر و فرهنگ در دوره سنت، مدرن و دهه‌های اخیر در جوامع آسیای مرکزی
	مقاله	CaStillo	۱۹۹۷	Soviet Orientalism: Socialist Realism and Built Tradition	بررسی سیر تغییرات فرهنگی و سنتی ازبکستان در دوره استعمار شوروی
شهرسازی ازبکستان	کتاب	Meuser	۲۰۱۶	Seismic Modernism Architecture and Housing in Soviet Tashkent	بررسی سیر تحولات شهر تاشکند در سه دوره استعمار شوروی و شیوه انبوه‌سازی زنجیره‌ای
	کتاب	Stronski	۲۰۱۰	Tashkent: Forging a Soviet City (1930-1966)	بررسی تغییرات ساختار شهری تاشکند در دوره استعمار شوروی بین سال‌های ۱۹۶۶-۱۹۳۰ م.
	مقاله	Akhmedov & Nazarova	۲۰۱۵	The Ways Of The Development Of Architecture Of Independent Uzbekistan	بررسی شیوه تحولات شهری بر پایه مدرنیزاسیون و ساخت و سازهای نوین اعم از بناهای عمومی و مسکونی در ازبکستان

ماخذ: نگارندگان

مبانی نظری

تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ایران در دوره قاجار و پهلوی اول (۱۳۲۰-۱۲۵۰ ش.ه)

در دوران فرمانروایی سلسله قاجار که مصادف با انقلاب صنعتی غرب در قرن نوزدهم است تغییرات مهمی در ایران صورت گرفت. به‌ویژه آنکه یک حکومت مرکزی پایدار دوباره بنا نهاده شد و قدرت‌های اروپایی نیز به ایران دست‌اندازی نمودند. در بسیاری از متون تاریخی نیز از این دوره با نام "دوره گذار" یا انتقال یاد می‌شود. بدین معنا که دوره قاجار، با تمام فراز و نشیب‌هایش، حلقه واسطه گذشته سنتی با آینده مدرن ایران است (بانی مسعود، ۱۳۸۸: ۹). در قرن گذشته که ایران فشار تحولات دنیای جدید را حس کرد، جامعه در همه زمینه‌ها به‌شکل سنتی به‌سر می‌برد (لمبتون، ۱۳۷۵: ۵۵) اما زمینه‌های تغییر و تحول تدریجی ایران در اواخر دوره قاجار سرعت بیشتری گرفت. در پی این تحولات و گسترش نظام نوین شهری جهانی، حرکت سرمایه و کالا، تا اندازه‌های نیروی کار، به شهرها شکل بخشید و کشورها برای اینکه در نظام جهانی جای مطلوبی، به‌دست آورند، به بهبود کیفیت فضای شهری خود پرداختند. فضاهای عمومی شهری خود را بهبود می‌دهند و چهره مطبوع‌تر و خندان‌تری از خود به جهان ارائه می‌کنند (مدنی پور، ۱۳۸۷: ۳۶).

دو دهه آغاز قرن معاصر (۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ ه.ش.) پس از سقوط سلسله قاجار را باید سال‌های وقوع تحولات بنیادی در تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران به‌حساب آورد. این تحولات را باید ادامه نهضت مشروطه دانست که بسترهای فکری آن از اوایل حکومت دودمان قاجار به‌هنگام آغاز جنگ‌های ایران و روس در اصحاب

Archive of SID

سیاست و صاحبان اندیشه ایرانی آغاز شده بود (خلیلی‌خو، ۱۳۷۳: ۷۵). اعزام دانشجویان به خارج از کشور، استخدام معلمان خارجی، دایر شدن مدارس فرانسوی و موسسات امریکایی، تاسیس مدرسه دارالفنون، نشر روزنامه، ورود مظاهر جدید فناوری و تغییر در آداب اجتماعی از دیگر مقدمات ورود ایران به قرن معاصر است. ناگفته پیداست که پیشرفت‌های شتابان غرب در زمینه‌های فنی، نظامی، اقتصادی و اجتماعی به‌عنوان عامل اصلی تحرک، بر توسعه تحولات اجتماعی و سیاسی ایران موثر بود (مختاری طالقانی، ۱۳۹۰: ۲۹). شهرسازی دوره پهلوی اول در اقدام‌های تازه برای نواحی و امکانات بیشتر و بهتر برای شهروندان و نیز ارائه یک شهر کارآمد، نخست به ساختار کهن شهر حمله‌ور شد و همچون خصلت پادشاهان فاتح، در اولین اقدام، شهر تازه را بر ویرانه‌های برج و باروهای قاجار بنا کرد (کیانی، ۱۳۸۳: ۱۸۴).

در روند مدرنیزاسیون، شکل سنتی شهر تهران متحول و شبکه‌های شطرنجی متشکل از بلوارها و خیابان‌های جدید به جای طرح متراکم و نامنظم شهر قدیمی ایجاد شد. به جای حصارهای قدیمی شهر، بلوارهای وسیع با پیاده‌روهای مجزا از سواره‌رو ساخته و شبکه راه‌های اصلی نیز به میدان‌ها منتهی شد (معرفت، ۱۳۷۵: ۱۰۸). خیابان به‌عنوان مکانی برای آمد و شد، داد و ستد، کسب و کار و نیز گردش شد و در این زمان بود که معماری خیابان که متأثر از نوعی برون‌گرایی در معماری بود به شهرسازی تبدیل شد و بدنه خیابان‌ها شامل نماهایی با ردیف دکان‌ها و مغازه‌ها در کنار پیاده‌روها و در طبقات شکل گرفت و شروع به رشد کرد. بدین ترتیب خیابان‌ها در تداوم شکل‌گیری خود باعث از بین بردن توازن سیمای شهر، از هم گسیختگی بافت‌های

نمودار شماره ۱: فرآیند تأثیر اندیشه‌های مدرنیسم بر شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و عرصه‌های معماری و شهرسازی ایران در دوره قاجار و پهلوی اول؛

ماخذ: نگارندگان

در تهران ساخته شدند که مهم‌ترین شاخصه آن‌ها عریض شدن و در نتیجه مستقیم شدن امتداد این معابر بود (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲: ۱۶). این خیابان‌های عریض و مستقیم به‌عنوان مظهر شهرسازی جدید، جای کوچه‌ها و گذرهای ارتباطی بافت قدیم را گرفتند و بدون توجه به محیط سنتی و ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و کالبدی شهر، به مکانی برای رفت و آمد، داد و ستد، کسب و کار و گردش تبدیل شدند. بدین ترتیب تأثیرات مدرنیسم در شهر ایرانی ابتدا در شکل ساختمان‌های شهری و معماری تک بناها و سپس به‌صورت تأثیر بر روی بافت و کالبد آن‌ها نمایان شد. این دگرگونی‌ها در حقیقت تأثیری بود از رشد برنامه‌ریزی شهری در غرب که به تبعیت از ویژگی‌های سرزمینی و خصوصیات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی همان جوامع صورت گرفته بود. لذا از دهه ۱۳۰۰ ه.ش. به بعد در شهرهای ایران تغییرات کالبدی چشم‌گیری به‌وجود آمد. خیابان‌های بسیاری مبتنی بر خواسته‌های بورژوازی در حال رشد، ایجاد شد (پور احمد و وفایی، ۱۳۹۶: ۶۷). اولین خیابان‌هایی که در بافت جدید تهران به‌شيوه خیابان‌های اروپایی ساخته شدند؛ باب همايون، درب اندرون، مریضخانه، ناصریه، لاله‌زار، امیریه، علاءالدوله و بهارستان بودند. با ساخت این نوع معابر نقش سنتی بازار تا حدود زیادی کم‌رنگ شد. زیرا آن‌ها انواع خدمات شهری و تاسیسات مورد نیاز را در اختیار ساکنان قرار می‌دادند (حبیبی، ۱۳۸۷: ۲۴۰).

از نمونه‌های این خیابان‌ها می‌توان لاله‌زار را نام برد. در سال ۱۲۴۶ ه.ش. به‌دستور ناصرالدین شاه شهر از چهار طرف بزرگ شد و باغ لاله‌زار داخل شهر قرار گرفت. وی پس از بازگشت از سفر اول فرنگستان به خیال احداث خیابانی مانند شانزله‌لیزه دستور داد که از میان این باغ خیابان بکشند و زمین‌های اطراف خیابان نیز میان مقربین درگاه تقسیم شود. در سال ۱۲۷۰ ه.ش.، خیابان لاله‌زار طبق نقشه نجم الملک از گوشه شرقی میدان توپخانه شروع و به سه راه لاله‌زار رسید (اتحادیه، ۱۳۷۷: ۲۲). پس از ساخت خیابان لاله‌زار، نرده‌های باغ خراب و درختان قطع شد. همچنین در سال ۱۳۰۷ ه.ش. رضاخان برای اتصال دو کاخ سعدآباد (شمال) و کاخ مرمر (جنوب) دستور ساخت قسمت دوم خیابان پهلوی (ولیعصر) را به مهندس فردوسی ابلاغ کرد. در همین سال سرهنگ بوذرجمهری برای نخستین بار ضوابطی جهت احداث بنا در دوسوی این خیابان تصویب و اجرا کرد. این آیین‌نامه نمای ساختمان و نوع مصالح و تعداد طبقات و شیوه کار را به‌لحاظ معماری و ساخت تعیین می‌کرد. مقرراتی که بعدها شالوده ضوابط شهرداری تهران و دیگر شهرها برای صدور پروانه ساخت و ایجاد بنا شد. نمای خیابان باردیف مغازه‌ها در کنار پیاده‌رو، از قبل تعریف شده بود. ورودی شاخص با ستون‌های بلند، فاصله گرفتن کف ساختمان از زمین و استفاده از عناصر خطی عمودی از ویژگی‌های عمده نمای بدنه خیابان‌های این دوره هستند. آنچه از تاریخ احداث این خیابان‌ها برمی‌آید توجه ویژه بر امتداد مستقیم، عرض مساوی، رعایت هندسه دقیق و اهمیت جداره نمای خیابان در تعریف شخصیت آن است. می‌توان چنین پنداشت در اندیشه آن دوران خیابان مستقیم با معماری کلاسیک دلالت بر

شهری و توجه صرف و یا بیشتر به دسترسی سواره شدند. در این راستا فرآیندهای مختلف شهری مانند روشنایی معابر، تسطیح و توسعه خیابان‌ها و پاکیزگی معابر اعمال شد و بدین گونه فرآیند نوسازی شهری غالباً در احداث خیابان‌ها تجلی پیدا کرد (کیانی، ۱۳۸۳: ۲۴۵-۲۴۶). با توجه به مطالب ذکر شده، نمودار ۱. فرآیند تأثیر اندیشه‌های مدرنیسم بر شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و عرصه‌های معماری و شهرسازی ایران در دوره قاجار و پهلوی اول را نشان می‌دهد.

فرآیندهای نوسازی در عرصه طراحی خیابان‌های شهری در ایران

دیرباز، شهر سنتی شرق اسلامی با مرکزیت مسجد، بازار و جای‌گیری مشاغل در بازار اطراف مسجد با سلسله مراتب تعریف می‌شده است. تقسیمات محله‌ای بر اساس گروه‌های قومی، اجتماعی و دینی بوده و وجود استحکامات نظامی و دفاعی در اطراف شهر، گورستان و بازارهای دوره‌ای از ویژگی‌های آن بوده است (اهلرز، ۱۳۷۳: ۳۰). آنچه در کتاب‌ها و گزارشات درباره خیابان دوران صفوی نقل شده است، حاکی از آن است که خیابان‌های عصر صفوی در دو طرف آن، درختان بلند نظیر چنار و نارون و دیگر درختان کاشته می‌شده است که بر سطح خیابان سایه می‌انداخته‌اند و این خیابان در عصر صفوی گذری برای عبور و مرور معمول نبود، بلکه خیابان سبب نشاط مردم می‌شده است (عالمی، ۱۳۸۷: ۵۱). در سال‌های قبل از دوران صنعتی شدن کشورها، روند آرام تغییر شکل و نوسازی شهرهای تاریخی گذشته را معیارهای ثابت فرهنگی، که در طی زمان شکل می‌گرفتند و ابزار فنی محدود آن روزگار تأثیری اندک بر آن‌ها داشت، تعیین می‌کردند (بیانکا، ۱۳۶۹: ۲۲). ورود اندیشه‌های ناشناخته در قالب مدرنیسم در فرهنگ و آداب ایرانی علاوه بر نمود ذهنی، نمود عینی خود را در کالبد شهرهای ایرانی با معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی وارد نمود. در کشور ایران، شهر تهران به‌عنوان مرکز تحولات اقتصادی، سیاسی و فرهنگی ایران در دوره معاصر است و می‌توان آن را بستر اصلی بروز مدرنیسم دانست (پوراحمد و دیگران، ۱۳۹۰: ۴۷). برخورد فناوری اروپایی با فرهنگ سنتی ایرانی در دوره ناصری، به پذیرش آرام اندیشه‌ها و مظاهر مادی غرب، به‌ویژه در تهران انجامید و نبرد سنت و تجدد در اواسط حکومت ناصرالدین شاه به اوج خود رسید. تجدد، معماری تهران و سبک زندگی ساکنین تهران را دگرگون کرد. در این اوضاع، تحولات نوسازی شهر پاریس در نیمه دوم قرن نوزدهم مورد تقلید قرار گرفت و در تهران به کار گرفته شد. این اصلاحات شامل؛ احداث محله‌های جدید در حومه شهر و ایجاد خیابان‌های جدید در محله‌های قدیمی، ساخت شبکه‌ای از معابر وسیع و مستقیم روی بافت قدیمی شهر، تجدید بنای ساختمان‌های اطراف خیابان‌ها با رعایت اصول قرینه‌سازی، تناسب ارتفاع بناهای حاشیه خیابان‌ها با عرض خیابان و احداث شبکه جدید تاسیسات شهری بودند (قریب، ۱۳۷۴: ۲۱۲). کوچه‌ها سنگفرش، معابر قدیم شوسه و به سبک خیابان‌های نئوکلاسیک اروپا خیابان‌های جدیدی

به سیریلیک در دهه ۱۹۳۰م. باعث شد تا ارتباط مردم مناطق آسیای مرکزی با گذشته و هویت تاریخی آنان قطع شود. در دوره اتحاد شوروی، فرهنگ و هنر اروپایی نیز به منطقه وارد شد. در دوره استعمار روس ها، جوانان منطقه برای فراگیری تئاتر، اپرا، سینما و موسیقی کلاسیک غربی به مدارس و هنر کده های مسکو و سنت پترزبورگ اعزام شدند. اما کلیه فعالیت های فرهنگی، هنری و حتی علمی در خدمت مرام مارکسیسم بود. بسیاری از فعالیت های فرهنگی و هنری مانند تئاتر و نیز پژوهش های علمی مانند تاریخ نگاری به طور مستقیم از ایدئولوژی حکومت تاثیر می پذیرفتند و در بند آن بودند (Abazov, 2007: 243). چشم انداز معماری در آسیای مرکزی به طور مشخص در قرن بیستم تغییر کرد. در دوره امپراتوری روسیه، تاثیر معماری جدید بیشتر در شهرهای وسیع در ازبکستان و در سایر نقاط آسیای مرکزی محدود بود (Castillo, 1997: 44).

از زمان امپراتوری روسیه، ویژگی غالب مراکز شهری آسیای میانه، همزیستی مناطق جدید شهر با برنامه ریزی سبک اروپایی، معماری و خیابان های گسترده و عریض شهری بود (Akhmedov & Saidova, 2009: 18). مقامات شوروی معتقد بودند که خیابان های باریک و زیگزاگ شهرها و شهرستان های آسیای مرکزی باید به مدل شوروی تبدیل شوند. معماران و مهندسان، مناظر مدرن را برای شهرهای جدید و قدیمی برنامه ریزی و ترسیم کردند. در این فرآیند، بسیاری از خانه های مسکونی قدیمی و ساختمان های عمومی، به ویژه ساختمان های فرهنگی و مذهبی - مساجد، مدارس و مقابر (آرامگاه ها) را نابود کردند. اغلب، تمامی بخش ها و محله ها با بولدوزر صاف شدند تا راه های جدید برای ایجاد آپارتمان ها، کارخانه ها، مراکز ورزشی و هنری و مدارس به وجود آیند. این

فضای حکومتی خیابان دارد. همچنین رضاخان به تبعیت از هیتلر به ایجاد فضاهای فاشیستی و قدرت طلبانه در شهر دست زد. شبکه های شطرنجی متشکل از خیابان های جدید به میدانی بزرگ شهر منتهی و خیابان به عنوان لبه ای قدرتمند در شهر مطرح شد. نظم حداکثری در جزئیات نما، اجرای دقیق معماری بنا و ساخت بناهای دولتی و عمومی در اطراف خیابان از جمله شاخص ترین ویژگی های معماری خیابان در دوره پهلوی اول به شمار می آمدند. لاله زار و علاءالدوله (فردوسی) جز اولین راسته های تجاری جدا از بازار در دوره قاجاریه (ناصرالدین شاه به بعد) بودند که در زمان پهلوی اول در ساختار اساسی شهر مورد تاکید بسیار قرار می گیرند. در این دوره لاله زار به عنوان محوری فرهنگی - تجاری و خیابان فردوسی به عنوان محوری با کاربری اداری تقویت شدند (مستوفی، ۱۳۸۴: ۶۸).

تحولات اجتماعی، سیاسی و فرهنگی ازبکستان در فاصله سال های ۱۹۴۰-۱۸۷۰ م.

آسیای مرکزی همواره یکی از مراکز مهم فرهنگ و تمدن بشری به شمار می آمده است و ویژگی بارز آن به هم تنیدگی اقوام، مذاهب و ملیت های گوناگون بوده است. در این مناطق شهرنشینی و تمدن در کنار چادرنشینی و صحراگردی وجود داشته و بر یکدیگر اثر گذارده اند. سلطه روس ها بر منطقه آسیای مرکزی زمانی به وقوع پیوست که این منطقه دوران افول فرهنگی را می گذراند. این سلطه، به ویژه در دوران هفتادساله اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی، تاثیر قابل توجهی بر فرهنگ و هنر این منطقه گذارد. کلیه امور فرهنگی و هنری مرتبط با دین، از خوشنویسی گرفته تا معماری مساجد و مدارس، در این دوره آسیب های فراوانی دیدند و برخی ژانرهای هنری آن ها به کلی از بین رفتند. همچنین تغییر خط رسمی از فارسی

نمودار شماره ۲: فرآیند تاثیر اندیشه های مدرنیسم بر شرایط اجتماعی و فرهنگی و عرصه های معماری و شهرسازی ازبکستان در فاصله سال های ۱۸۷۰-۱۹۴۰ م.؛ ماخذ: نگارندگان

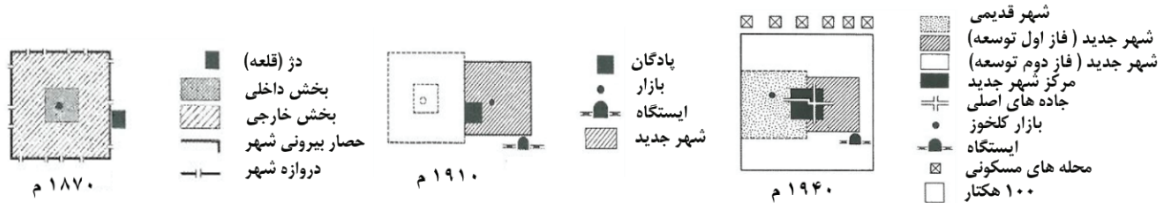
برنامه‌ریزی شهری در مقیاس کلان، تلاش مستمر و پیوسته برای برقراری روابط متقابل بین هر دو نیمه شهر یعنی شهر قدیم شرقی و شهر جدید روسی را در برداشت (Akhmedov & Saidova, 2009: 19). در این دوره ساخت بیشتر شاهراه‌های زیر: المزار^۶ توسعه انجزل^۷ در مسیر چیمکت^۸، نوویا آریپایا^۹ (خط شمالی که سایت‌های صنعتی شمالی را به ناحیه سارز^{۱۰} متصل می‌سازد)، توسعه پلی گرافی^{۱۱} به سمت سایت‌های صنعتی در شمال، ارتباط متقابل روستاوی^{۱۲} با گوگول^{۱۳} به سمت خیابان‌های عیشیر نوایی صورت گرفت. بدین ترتیب خیابان‌های عیشیر نوایی، بابور، عبدالله توکایف^{۱۴} و امیر تیمور شامل توسعه و تغییرات شدند. ساختمان‌های مسکونی و دولتی در امتداد جاده‌های اصلی قرار می‌گیرند. این موارد شامل خیابان بابور، امیر تیمور، عیشیر نوایی، روستاوی، المزار می‌باشند. بدین ترتیب طراحی با دقت و کیفیت بالا در ساختمان‌ها مورد توجه خاص حکومت قرار می‌گیرد. ساخت مسیرهای جدید کنار رودخانه در امتداد کانال انکور^{۱۵}، توسعه مناطق سبز جدید و گسترش مناطق موجود، توسعه پارک پوشکین^{۱۶} و تاسیس پارک‌های جدید در نواحی سالار در دستور کار دولت قرار می‌گیرد (Meuser, 2016: 20). خطوط تراموا^{۱۷} تا ۴۴ کیلومتر، خطوط اتوبوس ترولی^{۱۸} تا ۱۷ کیلومتر ایجاد می‌شوند. رشد جمعیت تاشکند به احداث جدید ساختمان‌ها برای فرآیندهای فرهنگی، تفریحی، سرگرمی، سلامت و بهداشت منجر شد. این موارد شامل پلی کلینیک، دانشگاه دولتی و بناهای فرهنگی برای کارکنان خطوط راه آهن و کارگران نساجی می‌باشند. معماری توسعه یافته و شکوفای تاشکند در اوایل و میانه قرن بیستم مستلزم طراحی توسط معتبرترین معماران عصر استالین بود. در سال ۱۹۴۰م. آلکسی شوسف^{۱۹} معمار مقبره و آرامگاه لنین در میدان سرخ مسکو، یک تماشاخانه اپرا طراحی کرد که جایگاه محکمی در تاریخ‌نگاری معماری شوروی دارد. شوسف ده سال زودتر بنای یادبود عظیمی را در میدان سرخ تاشکند برای لنین احداث کرده بود. همچنین وی توانست با ارائه تزیینات شرقی و اسلامی در فضای داخلی ساختمان اپرای عیشیر نوایی (که نمای ساختمان کاملاً متأثر از معماری نئو کلاسیک روسیه بود) جایگاه خود را تثبیت کند و در زمینه ترکیب معماری نئو کلاسیک روسی با تزیینات دوران اسلامی و شرقی به موفقیت‌های چشم‌گیری دست یابد. اما همچنان دوگانگی هویتی در شهر تاشکند به چشم می‌خورد: از یک سو، کلان‌شهر اروپایی با ساختمان‌های دولتی باشکوه و از سوی دیگر شهر شرقی با ساختمان‌های رسی قدیمی مشاهده می‌شود (Meuser, 2016: 32). از ابتدای دهه ۳۰ م. دو

مدل‌ها به واسطه مفهوم صنعتی‌سازی و شهرنشینی شوروی هدایت می‌شدند که به‌خصوص برای نوع جدیدی از حمل‌ونقل همراه با حجم عظیم خودروها در دهه ۱۹۳۰م. طراحی شده بودند. همراه با این تغییر مهم، افزایش مراکز عمومی شهری جدید در شهر تاشکند و بسیاری شهرهای دیگر اتفاق افتاد در حالی که مراکز فرهنگی و سیاسی قدیمی موجود در شهرهای بخارا و سمرقند کاهش و روبه انحطاط رفت. برنامه‌ریزان شهری شوروی سعی داشتند که فقدان تنوع، رنگ و تزیینات معماری در مراکز جدید شهری را به کمک سرمایه‌گذاری‌های چشمگیر در زمینه کاشت درختان و بوته‌ها در مقیاس وسیع و ایجاد مناطق به اصطلاح سبز (پارک‌ها و زمین‌های بازی) بهبود بخشند (Abazov, 2007: 244). با توجه به مطالب ذکر شده، نمودار ۲. فرآیند تاثیر اندیشه‌های مدرنیسم بر شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و عرصه‌های معماری و شهرسازی ازبکستان را در فاصله سال‌های ۱۹۴۰-۱۸۷۰ م. نشان می‌دهد.

فرآیندهای نوسازی در عرصه طراحی خیابان‌های شهری در ازبکستان

به مدت بیش از ۱۵۰ سال، فرآیندهای تحول و دگرگونی، موضوع و مسئله اصلی در تاشکند بوده‌اند. تاشکند قبل از تسخیر شدن توسط قوای روسیه در سال ۱۸۶۵ م. خود را یک نوع شهر شرقی معرفی کرد. به مدت چندین قرن، ساختار شهری شرقی به‌طور مشخص با تعداد کمی شاهراه توسعه یافته که به بازارها و ساختمان‌های مذهبی و میادین باز می‌شوند و بن‌بست‌ها مملو از مناطق دنج و خلوت بودند که محلات مستقل و منحصر به فرد را قابل دسترس می‌سازند. پس از تصرف تاشکند توسط روس‌ها، تاشکند به‌صورت شهری دوگانه توسعه پیدا کرد که در آن هر دو نیمه بدون هیچ‌گونه رشته ارتباطی مشخص و بدیهی توأمان وجود داشتند: از یک سو، شهر پیچ‌درپیچ با ساختمان‌های رسی قدیمی وجود دارد و از سوی دیگر، مرکز اداری مدرن با تمرکز بر ساختمان‌های متأثر از معماری روسیه شکل می‌گیرد. بین سال‌های ۱۸۶۵ و ۱۹۱۰ م. جمعیت تاشکند از ۹۰۰۰۰ به ۲۳۴۰۰۰ نفر افزایش یافت که ۴۷۵۰۰ نفر آنها تبعه روس بودند (Meuser, 2016: 18-20). بدین ترتیب تصویر ۱، فرآیند رشد و توسعه شهر تاشکند را در فاصله سال‌های ۱۹۴۰-۱۸۷۰ م. نشان می‌دهد.

گشایش و افتتاح خطوط راه آهن اورنبورگ^۵ تا تاشکند انگیزه مهمی برای توسعه شهر در سال ۱۹۰۶ م. فراهم ساخت. ایستگاه راه آهن در جنوب شرقی شهر به‌عنوان شریانی توسعه‌محور توسط روس‌ها ساخته شد. همزیستی معماری سنتی و مدرن نیز گواه این مدل از برنامه‌ریزی شهری می‌باشد. ویژگی مشترک تصمیمات

تصویر شماره ۱: فرآیند رشد و توسعه شهر تاشکند در فاصله سال‌های ۱۹۴۰-۱۸۷۰ م.؛ مأخذ: Meuser, 2016: 13

تحلیل یافته‌ها

با مطالعه پیشینه تاریخی و تغییرات نوگرایانه شکل گرفته در عرصه طراحی شهری در زمینه خیابان‌های شهری تهران، سه خیابان؛ لاله‌زار، پهلوی (ولیعصر) و علاالدوله (فردوسی) که در دوره قاجار و پهلوی اول در فاصله سال‌های ۱۳۲۰-۱۲۵۰ ه.ش. در ایران دستخوش تحولات نوگرایانه شدند (به دلیل تشابه در بازه زمانی سال‌های ساخت و نیز تشابه در زمینه تحولات نوگرایانه در عرصه ویژگی‌های عینی، کالبدی و عملکردی که سه دسته از مولفه‌های نوین طراحی خیابان‌های شهری در تحقیق می‌باشند) با سه نمونه از خیابان‌های منتخب شهر تاشکند از بکستان؛ خیابان علیشیر نوایی، بابور و امیر تیمور که در فاصله زمانی سال‌های ۱۹۴۰-۱۸۷۰ م. دستخوش تحولات نوگرایانه در زمینه طراحی و تغییرات شهری شده‌اند، مورد مطالعه و قیاس تطبیقی قرار گرفته‌اند. با توجه به مطالب ذکر شده در بخش مبانی نظری، برای بررسی و تحلیل خیابان‌های منتخب در ایران و از بکستان مولفه‌های نوگرایانه طراحی شهری در سه حوزه مولفه‌های عینی (افزایش نفوذ پذیری در جداره خیابان‌های شهری، نورپردازی حاشیه خیابان‌ها و وجود ریتم و تاکید در بناهای جداره خیابان)، حوزه کالبدی (شامل سبک بناهای اطراف خیابان و نوع مصالح غالب مورد استفاده در ساختمان‌های اطراف خیابان) و حوزه عملکردی (شامل طراحی بناها با کارکردهای جدید در حاشیه خیابان و همجواری کاربری‌های گوناگون اطراف خیابان) طبقه‌بندی شده‌اند. بدین ترتیب طبق جدول ۲ و با بررسی مولفه‌های تعیین شده، پارامترهای نوگرایانه طراحی خیابان‌های شهری طبق طبقه‌بندی ارائه شده در نمودار ۳ بیان شده‌اند. با توجه به نمودار ۳، ویژگی‌های نمونه خیابان‌های منتخب با طراحی نوین شهری در تهران و تاشکند در دوره قاجار و پهلوی اول در جدول ۲ مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

اقدام توسط سیلچنکوف^{۲۰} (۱۹۳۱م.) و سیمونوف^{۲۱} (۱۹۳۴م.) برای پیوند شهرهای قدیم و جدید به لحاظ توسعه و رشد شهری صورت گرفته بود. با این حال، تنها طراحی کوزنتسوف^{۲۲} از سال ۱۹۳۹م. که مستلزم گسترش خیابان علیشیر نوایی بود، ارتباطی بین مرکز شهر شرقی و مرکز تاشکند امروزی با شاهراه وسیع ایجاد کرد. تحول خیابان علیشیر نوایی به خیابان کلاتشهری مدل شده در نمونه اروپایی نیز تلاشی برای عرضه آن خیابان به کارکنان ماهر و کارآمد بود که به اجبار به خاطر گسترش جنگ آواره و سرگردان شده بودند و خانواده‌هایشان به بخشی از فرهنگ اروپایی تبدیل شده بودند (Akhmedov & Saidova, 2009: 19). شهرنشینی جدید با ایدئولوژی پیشرفت فناوری هدایت می‌شد. معماران مفاهیم معماری بین‌المللی و میراث مدرنیسم اتحاد جماهیر شوروی دهه ۱۹۲۰ م. را تجربه کردند و به سرعت زبان اصلی شوروی از مدرنیسم متاخر (متعالی) توسعه یافت (Stroński, 2010: 19). در این دوره ساخت ساختمان‌های دولتی و خصوصی به سبک نئو کلاسیک در حاشیه خیابان‌های بابور و امیر تیمور، که به عنوان خیابان‌های عریض و مستقیم مظهر شهرسازی نوین محسوب می‌شدند که بدون توجه به محیط سنتی و ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و کالبدی شهر، به مکانی برای رفت و آمد، داد و ستد، کسب و کار و گردش تبدیل شدند، رواج یافت. گسترش فضاهای سبز و کاشت درختان در حاشیه این بلوارهای عریض یکی از مضامین شهرسازی نوین در این دوره محسوب می‌شده است. رعایت هندسه دقیق و اهمیت جداره نمای خیابان‌ها در تاشکند نیز یکی دیگر از قوانینی می‌باشند که در مصوبات طراحی خیابان‌ها به شیوه نوین با تاثیر از مدرنیسم شوروی مورد توجه قرار گرفت (Akhmedov & Saidova, 2015: 48).

نمودار شماره ۳: نمودار مولفه‌های نوین طراحی خیابان‌های شهری متأثر از رویکردهای نوگرایانه در سطوح مختلف؛ ماخذ: نگارندگان

ازبکستان		ایران	
نام خیابان	ویژگی‌های نوین طراحی خیابان‌ها	ویژگی‌های نوین طراحی خیابان‌ها	نام خیابان
 <p>تصویر شماره ۲: خیابان علیشیر نوایی؛ مأخذ: URL2</p> <p>تصویر شماره ۴: تحولات پلان خیابان علیشیر نوایی؛ مأخذ: Castillo, 1997: 44</p>	<p>ویژگی‌های عینی: طراحی عناصر وارداتی نظیر مجسمه و آب‌نما در تقاطع خیابان، افزایش نفوذپذیری و شفافیت بصری</p> <p>ویژگی‌های کالبدی: بهره‌گیری از سبک تلفیقی نئو کلاسیک روسی در نمای خارجی ساختمان‌های شاخص حاشیه خیابان نظیر ساختمان اپرای علیشیر نوایی با تزئینات داخلی معماری سنتی اسلامی</p> <p>ویژگی‌های عملکردی: تسهیل ترافیک سواره و طراحی خطوط حمل و نقل عمومی اتوبوس رانی، همجواری کاربری‌ها و عملکردهای گوناگون در اطراف خیابان</p>	<p>ویژگی‌های عینی: نورپردازی حاشیه خیابان با چراغ برق، افزایش نفوذپذیری و شفافیت بصری به دلیل استفاده گسترده از شیشه برای ویترین مغازه‌ها</p> <p>ویژگی‌های کالبدی: تلفیقی از سبک معماری نئو کلاسیک و معماری سنتی ایرانی در ساختمان‌های اطراف خیابان، برون‌گرایی کالبدی و تک بناهای شاخص در کنج خیابان</p> <p>ویژگی‌های عملکردی: تسهیل ترافیک سواره و خیابان با هندسه مستقیم و کالسکرو</p>	 <p>تصویر شماره ۱: خیابان لاله‌زار مأخذ: URL1</p> <p>تصویر شماره ۳: پلان خیابان لاله‌زار مأخذ: URL3</p>
 <p>تصویر شماره ۶: خیابان بابور (ایرادرسیا سابق)؛ مأخذ: URL 5</p> <p>تصویر شماره ۸: پلان خیابان بابور مأخذ: Meuser, 2016: 31</p>	<p>ویژگی‌های عینی: افزایش نفوذپذیری و طراحی عناصر وارداتی نظیر آب‌نما و مجسمه در مناطق سبز و پارک اطراف خیابان</p> <p>ویژگی‌های کالبدی: کشیدگی و ساختار افقی پیوسته در منظر شهری و جداره نمای خیابان، وسعت دید و منظر و برون‌گرایی کالبدی و عملکردی بناهای اطراف خیابان</p> <p>ویژگی‌های عملکردی: گسترش مناطق سبز نظیر پارک بابور در حاشیه خیابان، طراحی خیابان‌های مستقیم و چلیپایی شکل با هندسه دقیق شطرنجی به تقلید از شهرسازی مدرن غربی</p>	<p>ویژگی‌های عینی: ایجاد ریتم در نمای خیابان با ردیف دکان‌ها و مغازه‌ها در کنار پیاده‌رو با جزئیات و هندسه دقیق</p> <p>ویژگی‌های کالبدی: کشیدگی و ساختار افقی در منظر شهری، ساخت بناهای اطراف خیابان به سبک ملی-باستانی ایرانی یا سبک نئو کلاسیک اروپایی نظیر ایستگاه راه‌آهن تهران و خانه پروفیسور عدل</p> <p>ویژگی‌های عملکردی: کاشت درختان به فاصله هر دو متر یک درخت چنار و بین هر دو چنار، یک بوته گل سرخ در حاشیه خیابان و تنوع کاربری در اطراف خیابان و احداث پیاده‌روهای عریض در اطراف خیابان</p>	 <p>تصویر شماره ۵: خیابان پهلوی (ولیعصر)؛ مأخذ: URL4</p> <p>تصویر شماره ۷: پلان خیابان پهلوی (ولیعصر)؛ مأخذ: بهشتی، ۱۳۹۴: ۱۱</p>
 <p>تصویر شماره ۱۰: خیابان امیر تیمور (خیابان کارل مارکس سابق)؛ مأخذ: URL 7</p> <p>تصویر شماره ۱۲: پلان خیابان امیر تیمور مأخذ: Meuser, 2016: 17</p>	<p>ویژگی‌های عینی: افزایش نفوذپذیری و شفافیت بصری به دلیل استفاده گسترده از شیشه برای ویترین مغازه‌ها و بناها، کاشت درختان در حاشیه خیابان</p> <p>ویژگی‌های کالبدی: بهره‌گیری از سبک تلفیقی نئو کلاسیک روسی در نمای خارجی ساختمان‌های شاخص حاشیه خیابان</p> <p>ویژگی‌های عملکردی: قرارگیری کاربری‌های متنوع در اطراف خیابان نظیر موزه امیر تیمور، ساختمان فرمانداری، دفتر مالیات شهری و... تسهیل ترافیک سواره و خیابان با هندسه مستقیم و شعاعی منشعب از میدان به تقلید از شهرسازی غربی</p>	<p>ویژگی‌های عینی: نورپردازی حاشیه خیابان، شفافیت بصری و افزایش نفوذپذیری با استفاده گسترده از شیشه درب و ویترین مغازه‌های حاشیه خیابان</p> <p>ویژگی‌های کالبدی: برون‌گرایی کالبدی و وسعت دید، ساخت بناهای اطراف خیابان به سبک ملی-باستانی ایرانی یا سبک نئو کلاسیک اروپایی</p> <p>ویژگی‌های عملکردی: تسهیل ترافیک سواره و قرارگیری کاربری‌های متنوع در اطراف خیابان نظیر سفارتخانه‌های آلمان، انگلستان و ترکیه، ساختمان‌های مرکزی بانک ملی ایران و بانک سپه و چند موزه (موزه جواهرات ملی، موزه سکه بانک سپه)</p>	 <p>تصویر شماره ۹: خیابان علاالدوله (فردوسی)؛ مأخذ: URL 6</p> <p>تصویر شماره ۱۱: پلان خیابان علاالدوله (فردوسی)؛ مأخذ: URL 8</p>

جدول ۴. به بررسی و تحلیل الگوها و پارامترهای نوگرایانه طراحی شهری در سه بعد عینی، کالبدی و عملکردی در نمونه خیابان‌های منتخب در ایران (تهران) و ازبکستان (تاشکند) می‌پردازد. در این جدول وجود مولفه‌ها در هر خیابان با علامت + و عدم وجود آن با علامت - نشان داده شده‌اند. در این جدول سه بعد پنج پارامتری با یکدیگر به طور نسبی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند.

بر اساس جدول ۲. و با توجه به ریز مولفه‌های نوین طراحی خیابان‌های شهری می‌توان وجوه شباهت را در سه حوزه عینی، کالبدی و عملکردی بین هریک از خیابان‌های منتخب در ایران و ازبکستان مشاهده نمود. مولفه‌های نوگرایانه در هر سه بعد عینی، عملکردی و کالبدی در دو کشور به صورت مشابه تجلی یافته‌اند. در جدول ۳، هندسه، نحوه دسترسی و عملکرد نمونه خیابان‌های منتخب بررسی شده‌اند.

جدول شماره ۳: نمونه خیابان‌های منتخب با طراحی نوین شهری در تهران و تاشکند در سال‌های (۱۳۲۰-۱۲۵۰ ه.ش. و ۱۹۴۰-۱۸۷۰ م.)

نام خیابان	فرم و هندسه	راه و نحوه دسترسی	موقعیت در بافت و مورفولوژی	عملکرد خیابان (پیرومونی و درونی)	معماری و عوامل کالبدی - بصری موثر	
ایران	خیابان لاله‌زار	خطی - کم عرض	طراحی و تعریف ابتدا و انتهای خیابان - طراحی پیاده‌رو برای عابر پیاده - طراحی مسیر در شبکه‌رانی	- تخریب بافت قدیم - نظم و شکل هندسی - احداث محور مستقیم در ارتباط با میدان امام خمینی (توپخانه) در انتهای خیابان	- خانه فرانسو - تجارتخانه هلندی - اداره پست - بانک - کافه - سینما	- احداث چراغ برق - ویرترین شهر فرنگ - برای تهران و تقلیدی از خیابان‌های مفرح اروپایی با هندسه دستوری، معماری التقاطی و کاربری‌های دولتی - خصوصی
	خیابان پهلوی (ولیعصر)	خطی - عریض	- تعریض معابر - ایجاد بلوار - طراحی پیاده‌رو برای عابر پیاده	- احداث محورهای مستقیم و جدید برای توسعه و ارتباط میدان جدید با این محورها	- تسهیل رفت و آمد خودرو - ایستگاه راه آهن - خانه پروفیسور عدل - کاخ مرمر - کاخ سنا	- احداث جوی‌های آب - عریض - کاشت درختان به فاصله هر دو متر یک درخت چنار و بین هر دو چنار، یک بوته گل سرخ - سبک معماری تلفیقی سبک نئو کلاسیک و باستان‌گرا
	خیابان علاءالدوله (فردوسی)	خطی - عریض	- طراحی پیاده‌رو برای عابر پیاده - تعریض معابر - ایجاد بلوار	- احداث محور مستقیم در ارتباط با میدان امام خمینی (توپخانه) در جنوب و میدان فردوسی در شمال خیابان	- سفارتخانه‌های آلمان، انگلستان و ترکیه - ساختمان‌های مرکزی بانک ملی و بانک سپه و چند موزه (موزه جواهرات ملی، موزه سکه)	- سبک معماری تلفیقی و نئو کلاسیک و معماری ملی - باستانی ایران - لبه‌های شهری پیوسته و همگن - ترکیب بنا و شهر
ازبکستان	خیابان علیشیر نوایی	خطی - کم عرض	- طراحی پیاده‌رو برای عابر پیاده - تعریض معابر	- تبدیل طرح خیابان‌های زیگزاگ و بدون هندسه به خیابان‌های مستقیم راست گوشه با شبکه شطرنجی	- ساختمان اپرا و باله - علیشیر نوایی - تالار عروسی - مدرسه	- سبک معماری تلفیقی از ساختمان با نمای خارجی نئو کلاسیک و تزئینات داخلی سنتی اسلامی
	خیابان بابور	خطی - عریض	- تعریض معابر - طراحی پیاده‌رو برای عابر پیاده	- تخریب بافت قدیم - احداث محور مستقیم در امتداد قطعه‌بندی‌های بزرگ شهری در کنار پارک بابور	- ساختمان‌ها با عملکرد مدرن نظیر بناهای اداری اداره و خدماتی نظیر کافه و مغازه	- گسترش مناطق سبز و پارک وسیع همراه با طراحی آب‌نما و مجسمه در آن در حاشیه خیابان
	خیابان امیر تیمور	خطی - عریض	- ایجاد بلوار - طراحی پیاده‌رو برای عابر پیاده	- تخریب بافت قدیم - احداث محور مستقیم در ارتباط با میدان امیر تیمور در انتهای خیابان	- ساختمان‌ها با عملکرد مدرن نظیر بنای فرمانداری تاشکند، موزه امیر تیمور، کافه و مغازه	- سبک معماری تلفیقی و نئو کلاسیک و معماری مدرن - معماری التقاطی با کاربری‌های دولتی - خصوصی

ماخذ: نگارندگان

مؤلفه‌ها		عینی (بصری)			کالبدی (ریخت‌شناسی)			عملکردی (کارکردی)									
کشور	نام خیابان	وجود ریتم، تقارن و تاکید	انسانی بودن مقیاس جداره‌های شهری	نورپردازی حاشیه خیابان‌ها	استفاده غالب از مواد فلز، شیشه و بتن	افزایش نفوذپذیری و شفافیت بصری	استفاده از عناصری مانند آب‌نما و مجسمه در حاشیه و تقاطع خیابان‌ها	سبک معماری تلفیقی از معماری اسلامی، معماری باستان‌گرا و نئوکلاسیک غرب	قطع‌بندی‌های بزرگ شهری و تک بناهای شاخص در کیچ‌های خیابان‌ها	کشی‌گی و ساختار افقی پیوسته در منظر شهری	برون‌گرایی کالبدی و وسعت دید و منظر	گسترش شبکه راه‌های سواره چلبایی شکل و شبکه منظم شطرنجی و شعاعی خیابان‌ها	همجوارگی کاربری‌های گوناگون اطراف خیابان	شهرت شبکه سینه‌ها، پست، مغازه و بانک	شهرت مناطق سبز و کاشت درختان در حاشیه خیابان‌ها	تسهیل ترافیک سواره	گسترش مناطق سبز و کاشت درختان در حاشیه خیابان‌ها
ایران	خیابان لاله‌زار	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
	خیابان پهلوی (ولیعصر)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	خیابان علاءالدوله (فردوسی)	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	جمع هر پارامتر	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
	جمع مؤلفه‌ها	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲	۱۲
ازبکستان	خیابان علیشیر نوایی	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
	خیابان بابور	-	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	خیابان امیر تیمور	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
	جمع هر پارامتر	۰	۳	۲	۱	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
	جمع مؤلفه‌ها	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹	۹

ماخذ: نگارندگان

با توجه به جدول ۴، تاثیر گذاری مؤلفه‌های نو گرایانه طراحی خیابان‌های شهری در خیابان‌های ساخته شده در ایران و ازبکستان در بعد کالبدی دارای بیشترین تاثیر گذاری (در ایران بیشترین تعداد فراوانی ۱۵ و در کشور ازبکستان بیشترین تعداد فراوانی ۱۵) بوده است. و پس از آن بعد عملکردی (در ایران با فراوانی ۱۴ و در ازبکستان با تعداد فراوانی ۱۴) قرار دارد. بعد عینی نیز در مرتبه سوم (در ایران با فراوانی ۱۲ مرتبه و در ازبکستان نیز با تعداد فراوانی ۹ مرتبه) قرار دارد. بنابراین می‌توان اینگونه اذعان داشت که در هر دو کشور شیوه‌های تاثیر پذیری از اندیشه‌های مدرنیسم در طراحی شهری از نظر ابعاد عینی، عملکردی و کالبدی همسان بوده‌اند.

نتیجه‌گیری

ادبیات شهری لهجه جدیدی از شهرسازی را در اواخر دوره قاجار و پس از آن در دوره پهلوی اول در ایران ترویج کرد. این دستور زبان جدید شهری شامل قوانین و رویکردهای نوین در عرصه طراحی و اجرا بود که از جمله آن می‌توان به طراحی خیابان‌های صلیبی (این شیوه به دنبال تصویب نقشه خیابان‌ها و بی‌هیچ احترامی به ساختار کهن و چون الگویی فارغ از مکان، چهره سراسر شهرهای کشور را مصلوب کرد)، الگو برداری از شهرسازی قرن نوزدهم اروپا شامل احداث بلوارها و خیابان‌های درختکاری شده، توسعه شطرنجی، فرسوده انگاری بافت کهن

و نگاه موزه‌ای به تک‌بناها و به کارگیری تجهیزات شهری نوین نظیر روشنایی خیابان‌ها و دایر نمودن چراغ برق در حاشیه خیابان‌ها اشاره نمود. در ازبکستان نیز با سلطه شوروی از سال ۱۸۸۱ م. شیوه‌های مدرنیزاسیون به سبک شوروی در همه شهرهای این منطقه به عرصه ظهور درآمد. برنامه‌ریزی به سبک اروپایی، معماری و شهرسازی مدرن شامل خیابان‌های گسترده و عریض و ساختن بناها با عملکرد جدید و برون‌گرایی کالبدی همراه با نفوذپذیری و شفافیت بصری به دنبال الگو برداری از شهرسازی اروپایی در دستور کار دولت قرار گرفت. بدین ترتیب تجدد و نوسازی در ازبکستان با توسعه صنعتی، گسترش خطوط راه آهن، احداث شاهراه‌ها و توسعه مراکز جدید برای شهرهای این کشور مبنای کار قرار گرفت. بدین ترتیب می‌توان اذعان نمود گسترش و تجلی هر چه بیشتر پدیده برون‌گرایی در برابر پدیده درون‌گرایی (که یکی از بارزترین ویژگی‌های معماری گذشته ایران و ازبکستان به شمار می‌آمده است.) به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل تاثیر گذار و شکل دهنده در ایجاد تحولات و تغییرات در صورت شهرهای ایران و ازبکستان در این دوره بوده است. تغییر جهان‌بینی‌های فرهنگی - اجتماعی نیز به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل تاثیر گذار بر عرصه معماری و شهرسازی (نخست با اعمال حکومت و سپس با پذیرش عمومی) بود. این تغییر شکل در عرصه معماری و شهرسازی، با شکل‌گیری عناصر

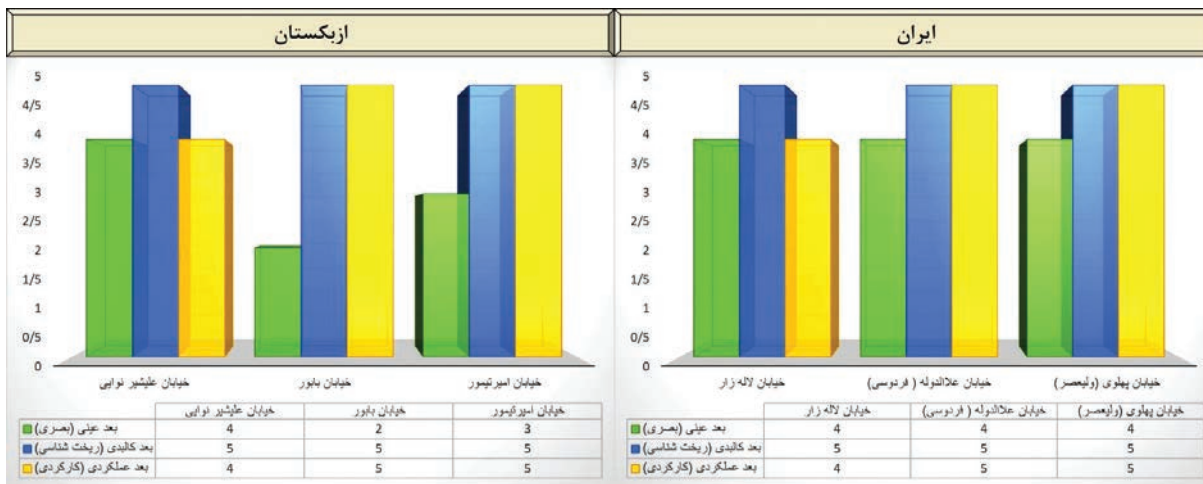
Archive of SID

قرار دارد. در این بعد مولفه‌هایی نظیر تسهیل ترافیک سواره، تمرکز بر ساختمان‌ها با کارکردهای جدید و همجواری کاربری‌های گوناگون اطراف خیابان و گسترش شبکه منظم چلیپایی شکل و شعاعی خیابان‌ها حضور ثابت داشته‌اند. در مرتبه سوم بعد عینی (در ایران با فراوانی ۱۲ مرتبه و در ازبکستان نیز با فراوانی ۹ مرتبه) قرار دارد. مولفه‌هایی نظیر افزایش نفوذپذیری و شفافیت بصری در جداره‌های اطراف خیابان و انسانی‌شدن مقیاس جداره‌های شهری در بعد عینی نیز حضور ثابت داشته‌اند. بدین ترتیب می‌توان این گونه اذعان داشت که تحولات نوگرایانه صورت گرفته در شکل‌گیری خیابان‌های شهری ایران و ازبکستان در دوره قاجار و پهلوی اول از منظر مولفه‌های کالبدی، عملکردی و عینی به گونه‌ای همسان تجلی یافته‌اند. نمودار ۴ نشان می‌دهد که ظهور مولفه‌های نوین طراحی خیابان‌های شهری در بعد کالبدی نسبت به دو مولفه دیگر در کشور ایران و ازبکستان شاخص‌تر بوده است.

در جهت پاسخ به پرسش‌ها و فرضیات پژوهش، می‌توان این گونه اذعان داشت که تحولات صورت گرفته در بعد عینی، کالبدی و عملکردی طراحی خیابان‌های شهری در اواخر دوره قاجار و پهلوی اول در ایران و ازبکستان تا حد زیادی تحت تاثیر شرایط اجتماعی، سیاسی و جریانات فرهنگی نوگرایی غالب در حکومت و لایه‌های جامعه این کشورها بوده‌اند و تشابه کلی در تجلی و ظهور مولفه‌های نوگرایانه طراحی خیابان‌های شهری (در بعد عینی، کالبدی و عملکردی) در ایران و ازبکستان در اواخر دوره قاجار و پهلوی اول به‌ویژه در فاصله سال‌های ۱۹۴۰-۱۸۷۰ م. (۱۳۲۰-۱۲۵۰ ه.ش.) وجود داشته است و ظهور مولفه‌های کالبدی، نسبت به دو مولفه دیگر شاخص‌تر بوده است.

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان ویژگی‌های اصلی مشابهت‌های حاکم بر شهرسازی نوین معاصر در ایران و ازبکستان را چنین بیان نمود: در دوره پهلوی اول و هم‌زمان با آن در ازبکستان (۱۹۴۱-۱۹۲۵ م.)، برای اولین بار در تاریخ شهرسازی ایران و ازبکستان، دخالت ارادی و برنامه‌ریزی شده در بافت قدیمی شهرها در سطح کلان صورت می‌گیرد. این قوانین و طرح‌ها در بیشتر شهرهای ایران و ازبکستان و به‌ویژه در تهران با طرح سال ۱۳۱۶ ه.ش. و در

و مفاهیمی نظیر (گسترش پدیده بالکن‌سازی در نمای خیابان‌ها و ایجاد پیوند جدید عرصه داخلی با کوچه و خیابان که در گذشته در معماری سنتی ایران و ازبکستان به صورت ایوان و رو به حیاط داخلی قرار داشت، چرخش جهت پنجره‌ها از درون به بیرون و تعریف مفهوم جدیدی از حریمیت در مقیاس محله و شهر و نیز ایجاد شکل و صورت جدیدی از پنجره در حوزه معماری مسکونی و پنجره‌های بلند و متعدد در بناهای بزرگ دولتی حاشیه خیابان‌های شهری ایران و ازبکستان، استفاده از نقوش تاریخی (باستانی) و کلاسیک غربی در اواخر دوره قاجار و دهه اول و اوایل دهه دوم در دوره پهلوی اول و استفاده‌های گوناگون از تزئینات آجری، سنگی، کاشی و فلزی، هم در طرح و هم در مصالح ساختمان‌های حاشیه خیابان‌های شهری ایران و ازبکستان) به تناسب زمان و مکان، خیابان‌کشی به سبک غربی اروپایی قرن نوزدهم در مقیاس وسیع و تجلی پدیده معماری خیابانی بدون در نظر گرفتن پیشینه تاریخی باغ-خیابان (چهارباغ) در شهرسازی گذشته ایران و ازبکستان و تغییر نمادهای شهرسازی از بناهای فرهنگی و مذهبی در گذشته به بناهای بزرگ دولتی و حکومتی در این دوره) در اواخر دوره قاجار و پهلوی اول صورت گرفت. با توجه به تجزیه و تحلیل صورت گرفته پیرامون ۶ خیابان منتخب در ایران و ازبکستان که تحت تاثیر اندیشه‌های مدرنیسم، دستخوش تحولات نوین در عرصه طراحی و اجرا شدند و نیز نتایج به دست آمده از جدول ۴ می‌توان این گونه اذعان داشت که مولفه‌های نوین طراحی خیابان‌های شهری در بعد کالبدی (ریخت‌شناسی)، نسبت به دو مولفه دیگر هم در خیابان‌های ایران (با فراوانی ۱۵) و هم در ازبکستان (فراوانی ۱۵) بیشتر از دو مولفه دیگر مورد استفاده قرار گرفته‌اند. هر پنج مولفه مورد بررسی در بعد کالبدی نظیر برون‌گرایی کالبدی، کشیدگی و ساختار افقی پیوسته در منظر شهری، استفاده غالب از شیشه، فلز و بتن و سبک تلفیقی از معماری اسلامی، معماری ملی گرا و سبک نئوکلاسیک غربی در ساختمان‌های حاشیه خیابان‌ها و طراحی تک‌بناهای شاخص در کنج خیابان‌ها حضور ثابت داشته‌اند. در وهله بعدی، بعد عملکردی (در ایران با فراوانی ۱۴ مرتبه و در ازبکستان با فراوانی ۱۴ مرتبه)

نمودار شماره ۴: نقش مولفه‌های نوگرایانه طراحی شهری در خیابان‌های منتخب ایران و ازبکستان؛ ماخذ: نگارندگان

۴. بدری، روح‌الله (۱۳۹۱)، «تحولات سیاسی-اجتماعی آسیای مرکزی در سده نوزدهم میلادی»، **فصلنامه مسکویه**، سال هفتم، شماره ۲۲، پاییز، صص ۶۲-۲۳.
۵. بهشتی، محمد (۱۳۹۴)، «خیابان ولیعصر، چهارباغ معاصر»، **فصلنامه اژدر**، شماره ۶۷، زمستان، صص ۱۴-۳.
۶. بیانکا، استفانو (۱۳۶۹)، «بازسازی یا مثله کردن»، **پیام یونسکو**، شماره ۲۴۸، صص ۲۵-۲۲.
۷. پور احمد، احمد و فرجی ملایی، امین و منوچهری، ایوب و عظیمی، آزاده (۱۳۹۰)، «تاثیر مدرنیسم بر توسعه فضایی-کالبدی شهرهای ایرانی-اسلامی (نمونه تهران)»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی**، سال دوم، شماره ۶، زمستان، صص ۶۱-۴۷.
۸. پور احمد، احمد و وفایی، ابوذر (۱۳۹۶)، «تاثیر مدرنیسم بر ساختار کالبدی-فضایی شهر ایرانی-اسلامی (مطالعه موردی: شهر کاشان)»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی**، سال هفتم، شماره ۲۸، تابستان، صص ۷۶-۶۳.
۹. حبیبی، محسن (۱۳۷۸)، **مکتب اصفهان، دولت قاجار و سبک تهران**، مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، سازمان میراث فرهنگی، تهران.
۱۰. خلیلی‌خو، محمدرضا (۱۳۷۳)، **توسعه و نوسازی ایران در دوره رضا شاه**، جهاد دانشگاهی، تهران.
۱۱. ذکاوت، کامران (۱۳۷۴)، **معماری خیابانی**، نخستین کنگره معماری و شهرسازی ایران، بم، انتشارات میراث فرهنگی، تهران.
۱۲. سلطان‌زاده، حسین (۱۳۷۲)، **فضاهای ورودی در معماری سنتی ایران**، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
۱۳. صفامنش، کامران (۱۳۷۸)، **تحولات معماری و شهرسازی در سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۹۹**، دومین کنگره معماری و شهرسازی ایران، ارگ بم، انتشارات میراث فرهنگی، تهران.
۱۴. عالمی، مهوش (۱۳۸۷)، «باغ‌های شاهی صفوی صحنه‌ای برای نمایش مراسم سلطنتی و حقانیت سیاسی»، ترجمه مریم رضایی‌پور و حمیدرضا جیحانی، **گلستان هنر**، شماره ۱۲، صص ۶۸-۴۷.
۱۵. قریب، فریدون (۱۳۷۴)، **معاور تهران در دوره قاجاریه**، مجموعه مقالات کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران، سازمان میراث فرهنگی، تهران.
۱۶. کیانی، مصطفی (۱۳۹۳)، **معماری دوره پهلوی اول**، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، تهران.
۱۷. لمبتون، آن کاترین (۱۳۷۵)، **ایران عصر قاجار**، ترجمه سیمین فصیحی، نشر جاوید، تهران.
۱۸. مدنی‌پور، علی (۱۳۸۷)، «تحول و تداوم مفهوم شهر». **نشریه شهرسازی و معماری هفت شهر**، دوره دوم، شماره ۲۵ و ۲۶، صص ۳۷-۳۲.
۱۹. مختاری طالقانی، اسکندر (۱۳۹۰)، **میراث معماری مدرن ایران**، دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.
۲۰. مستوفی، عبدالله (۱۳۸۴)، **شرح زندگانی من: تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه**، نشر زوار، تهران.
۲۱. معرفت، مینا (۱۳۷۵). **پیشکسوتانی که به تهران مدرن شکل دادند. تهران پایتخت دو بیست ساله**، سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران-انجمن ایران‌شناسی فرانسه، تهران.
۲۲. مهدوی‌نژاد، محمدجواد و منصوره مجومرد، پربناز (۱۳۹۴)، «ورود جریان‌های نوگرا به معماری معاصر ایران»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی**، سال ششم، شماره ۲۱، پاییز، صص ۳۰-۱۹.

تاشکند با طرح سال ۱۹۳۸ م. هر چند که بیشتر خاستگاه اقتصادی معاصر را نشان می‌دهند اما سنگین‌ترین ضربه را به هویت شهرها و خاستگاه فرهنگی وارد می‌سازند. در دوره پهلوی اول و همزمان با آن در ازبکستان (۱۹۴۱-۱۹۲۵ م.) هر چند به معماری سنتی و تاریخی به میزان خاصی از طرف حکومت توجه شد و نشانه‌هایی از معماری گذشته در این دوره در مقیاس تک بنا به کار گرفته شد، اما در شهرسازی، به طور یکپارچه مولفه‌های نوین شهرسازی اروپا در نظر گرفته شد. در این کشورها هیچ‌گونه الهام یا بهره‌ای از شهرسازی کهن ایران و ازبکستان دیده نشد. شهرسازی نوین با این استدلال که ساختار قدیمی شهر پاسخگوی نیازهای اجتماعی دنیای مدرن امروز نیست بافت کهن و میراث ارزش‌های فرهنگی شهر را یا تخریب کرد و یا دگرگونی سنگینی بر آن وارد داشت.

پی‌نوشت‌ها

۱. به موجب پیمان آخال، مناطق ترکمن نشین شرق دریای خزر در سال ۱۲۶۰ ه.ش. و در زمان ناصرالدین شاه قاجار به طور رسمی از ایران جدا شدند و به تصرف روس‌ها درآمدند. پیمان آخال میان وزیر امور خارجه ایران و وزیر مختار روسیه در تهران منعقد شد. با انعقاد این پیمان، ایران از ادعا درباره خاک خود در سراسر آسیای میانه چشم‌پوشی کرد و رود اترک به عنوان مرز جدید معرفی گردید.

2. Alisher Navoi Street
3. Babur Street
4. Amir Temur Street
5. Orenburg
6. Almazar
7. Engels
8. Chimkent
9. Novaya Arpapaya
10. Sarez
11. Polygrafie
12. Rustaveli
13. Gogol
14. Abdulla Tukaev
15. Ankhor
16. Pushkin Park
17. Tramlines
18. Trolley
19. Shchusev
20. Silchenkov
21. Semenov
22. Kuznetsov

فهرست منابع و مراجع

۱. اتحادیه، منصوره (۱۳۷۷)، **اینجا طهران است: مجموعه مقالاتی درباره طهران ۱۳۴۴-۱۳۶۹ هجری قمری**، ویرایش: مصطفی زمانی‌نیا، نشر تاریخ ایران، تهران.
۲. اهلرژ، آکارت (۱۳۷۳). «شهر شرق اسلامی-مدل و واقعیت»، ترجمه و ویرایش: محمد حسین ضیا توانا و مصطفی مومنی، **فصلنامه تحقیقات جغرافیایی**، شماره ۱، صص ۶۵-۲۷.
۳. بانی مسعود، امیر (۱۳۸۸)، **معماری معاصر ایران: در تکاپوی بین سنت و مدرنیته**، نشر هنر معماری قرن، تهران.

۲۳. وفایی، عباسعلی (۱۳۸۸)، «نگاهی به آموزش فلسفه در آسیای میانه (با تاکید بر ازبکستان)»، **فصلنامه حکمت و فلسفه**، سال پنجم، شماره ۱، بهار، صص ۴۹-۵۹.
۲۴. ویلبر، دونالد و گلمبیک، لیزا (۱۳۷۴)، **معماری تیموری در ایران و توران**، ترجمه محمد یوسف کیانی و کرامت الله افسر، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران.

25. Abazov, Rafis (2007), **Culture and Customs of the Central Asian Republic**, Greenwood Press, United States.
26. Madaminbek Khatamovich, Akhmedov, Nazarova, Dina-ra (2015), "The Ways of the Development Of Architecture Of Independent Uzbekistan", **International Journal of Scientific & Technology Research**, Volume .4, Issue .03, Spring, pp. 45-49.
27. Akhmedov M.K., Saidova U.Kh (2009), "About the initial urban planning culture in Uzbekistan. Architecture and Construction of Uzbekistan", **International Journal of Innovative Science, Engineering & Technology**, Volume. 3, Issue 4, Spring, pp. 18-19.
28. Bell, James. (1999), "Redifining National Identity in Uzbekistan: Symbolic Tentions in Tashkent Official Public Landscape", **Sage Publications**, Ltd, Volume 6, Issue 2, Spring, pp. 183-213.
29. Castillo, Greg (1997), "Soviet Orientalism: Socialist Realism and Built Tradition", **International Association for the Study of Traditional Environments (IASTE)**, Volume .8, Issue 2, Spring, pp. 33-47.
30. Meuser, Philipp (2016), **Seismic Modernism Architecture and Housing in Soviet Tashkent**, Dom publishers, Germany.
31. Stronski, Paul (2010), **Tashkent: Forging a Soviet City (1930-1966)**, University of Pittsburg Press, Russia.
32. URL1: **Lalezar Street in Tehran** Retrieved January 25, 2020, from <http://kare1.ir/1206>
33. URL2: **Alisher Navoi Street** in Tashkent Uzbekistan Retrieved July 27, 2019, from <https://dolzhenkov.ru/kursk/oldkursk/>
34. URL3: **Lalezar Street Plan** Retrieved January 27, 2020, from <http://www.memarnet.com/en/node/3407>
35. URL4: **Valiasr Street** in Tehran Retrieved July 27, 2019, from <http://scinote.ir/akabashi/category/iran/page/4/>
36. URL5: **Babur Street** in Tashkent Retrieved January 25, 2020, from <http://slavanthro.mybb3.ru/viewtopic.php?p=167263>
37. URL6: **Ferdowsi Street** in Tehran Retrieved January 21, 2020, from <https://way2pay.ir/96293/>
38. URL7: **Amir Temur Street** in Tashkent Retrieved July 28, 2019, from <https://varandej.dreamwidth.org/707860.html?thread=29035284>
39. URL 8: **Ferdowsi Street Plan** in Tehran Retrieved January 23, 2020 from <http://www.memarnet.com/fa/node/584>